

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝ ΑΓΓΛΙΑ ΔΙΑΜΟΝΗΝ ΑΥΤΟΥ

Υ Π Ο

COLIN DAVEY

Κατὰ τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀπὸ 1617 μέχρι 1624 διαμονὴν αὐτοῦ ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος οὐ μόνον συνῆψε φιλίαν μετὰ πολλῶν Ἀγγλων, καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τῶν ἐν Ὁξφόρδῃ καὶ ἀλλαχοῦ καθηγητῶν καὶ συμφοιτητῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διεξήγαγεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τινῶν ἐκ τῶν φίλων του. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης ἔχομεν σήμερον 22 ἐπιστολάς, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ ὡς ἐξῆς:

1. Ὁ Τιμόθεος Θέμελης ἐν τῇ «Νέα Σιών» 5 (1907) σ. 305-7 ἐδημοσίευσε 3 ἐπιστολάς ἀπὸ τὸν Κριτόπουλον πρὸς τὸν Πατρίκιον Ἰούνιον (Patrick Young), τὸν τοῦ βασιλέως Ἰακώβου I βιβλιοφύλακα, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὸ χειρόγραφον Smith 38 τῆς ἐν Ὁξφόρδῃ Βοδλειανῆς Βιβλιοθήκης.

2. Ὁ ἴδιος ἐν τῇ «Νέα Σιών» 9 (1909) σ. 291-6 ἐδημοσίευσε περιλήψεις καὶ ἀποσπάσματα τῶν 13 ἐπιστολῶν τοῦ Κριτοπούλου πρὸς τοὺς Andrew Downes, Patrick Young, Matthias Turner, John Parkhurst, τοὺς τοῦ Balliol College φοιτητάς, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Andrew Downes ἀπαντήσεως πρὸς τὸν Κριτόπουλον. Πᾶσαι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται εὐρίσκονται εἰς τὸ χειρόγραφον F. f. I. 7 τῆς τοῦ Cambridge Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης.

3. Ὁ Κωνσταντῖνος Δυοβουνιώτης εἰς τὴν τοῦ Κριτοπούλου βιογραφίαν (Ἀθῆναι 1915), σ. 50-60 ἐδημοσίευσε τὰς «Ἀποκρίσεις πρὸς τὸν Γῶδον» τοῦ Κριτοπούλου, ἀπὸ τὸ χειρόγραφον Harleian 5059 φ. 4-10 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

4. Ὁ Ἰωάννης Καρμίρης εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον Ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου» (Ἀθῆναι 1948) σ. 26-38 συνεπλήρωσε τὴν δημοσίευσιν τῶν «Ἀποκρίσεων πρὸς τὸν Γῶδον» ἀπὸ τὸ ἴδιον χειρόγραφον φ. 11-24.

5. Ὁ αὐτὸς καθηγητὴς Καρμίρης ἐδημοσίευσεν ἐπίσης εἰς τὴν διατριβὴν του «Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ» (Ἀθῆναι 1937) σ. 175-7 δύο ἄλλας ἐπιστολάς ἀπὸ τὸν Κριτόπουλον πρὸς τὸν Πατρίκιον Ἰούνιον καὶ τ' ἀνάπαλιν.

Σκοπὸς μου ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ εἶναι, ὅπως α) τακτοποιήσω τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτὴν κατὰ τὴν ὀρθὴν χρονολογικὴν σειρὰν αὐτῆς, — ὡς εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὸν θέλοντα νὰ γράψῃ τὴν τοῦ Κριτοπούλου βιογραφίαν —, β) νὰ δημοσιεύσω πλήρως σχεδὸν ὅλας τὰς ἐπιστολάς ἐκ τοῦ χειρογράφου F. f. I.7 τῆς τοῦ Cambridge Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Τιμοθέου Θέμελη ἐν τῇ «Νέα Σιών» 9 (1909) σ. 291-6, τὸ ὁποῖον παραλείπει πολλὰ στοιχεῖα ἐνδιαφέροντα καὶ σπουδαῖα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Κριτοπούλου, καὶ γ) νὰ προσθέσω σχόλια καὶ σημειῖά τινα περὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν καὶ τῶν παραληπτῶν αὐτῶν, εἰς συμπλήρωσιν τῶν πληροφοριῶν μας περὶ τῆς τοῦ Κριτοπούλου ἐν Ἀγγλίᾳ διαμονῆς.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Κριτόπουλος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν τῷ 1617, ἔμεινε ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ Lambeth Palace, τὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Abbot μέγαρον, καὶ εἰς τὸ Gresham College ἐν Λονδίῳ, ἐφοίτησεν εἰς τὸ Balliol College τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1617 μέχρι τοῦ Νοεμβρίου 1622, ὅτε, μετὰ βραχεῖαν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ Cambridge, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπου ἔμεινε πρῶτον εἰς τὸ Lambeth Palace, ἀπὸ τὸν Ἰούλιον 1623 ὅμως ἐν οἰκίᾳ τινὶ εἰς ἄλλο μέρος τοῦ Λονδίνου, μέχρι τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐξ Ἀγγλίας κατ' Ἰούλιον 1624.

Χρονολογικός πίναξ τῶν ἐπιστολῶν.

		χειρόγραφον ἢ δημοσίευσις	ἡμερομηνία
1.	Μ. Κριτόπουλος πρὸς Πατρίκιον Ἰούνιον	F.f.I.7. III	1618-20
2.	» » »	F.f.I.7. IV	?1618-20
3.	» » » Καρμίρης Μ.Κ. σ. 175.	1620 Ματ.	29
4.	» » William Turner	F.f.I.7.XIII	?1622 ἔαρ
5.	» » Matthias Turner	F.f.I.7. XII	1622 Ἀπριλ. 10
6.	Π. Ἰούνιος » Μ.Κριτόπουλον Καρμίρης Μ.Κ. σ.176	1622 Ἀπ.	22
7.	Μ. Κριτόπουλος » Μ. Turner	F.f.I.7. V	1622 Ἰουνίου 24
8.	» » »	F.f.I.7. IX	1622 Νοεμ.-1623
9.	» » Π. Ἰούνιον	Θέμελης II	1623 ἔαρ
10.	» » Μ. Turner	F.f.I.7. VII	1623 Ἰουνίου 8
11.	» » τοὺς Βαλλιολίτας	F.f.I.7. XIV	1623 Ἰουλίου
12.	» » John Parchurst	F.f.I.7. XV	1623 Ἰουλίου
13.	» » Thomas Goad Δυοβουνιώτης σ.50-60	1623 Ἰουλ. 14	
14.	» » » Καρμίρης «Ὁμολογία κτλ.» σ. 26-38	1623 Ἰουλίου	
15.	» » Π. Ἰούνιον	Θέμελης III	1623 Αὐγούστου
16.	» » Andrew Downes	F.f.I.7. I	1623 Αὐγούστου
17.	Andrew Downes » Μ. Κριτόπουλον	F.f.I.7. II	1623 Αὐγ.31 /Σεπ. 30
18.	Μ. Κριτόπουλος » Π. Ἰούνιον	Θέμελης I	1623 Ὀκτωβ. 10
19.	» » Μ. Turner	F.f.I.7. VI	1623 Δεκεμβρ. 2
20.	» » »	F.f.I.7. VIII	1624 Μαρτίου 2
21.	» » »	F.f.I.7. X	1624 Μαρ. / Ἀπρ.
22.	» » »	F.f.I.7. XI	?1624 Μαΐου / Ἰουν.

Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα «Θέμελης» σημαίνει «Νέα Σιών» 5 (1907) σ. 305-7. Ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ ἐν τῇ «Νέα Σιών» 9 (1909) σ. 291-6 ὁ Θέμελης ἐδημοσίευσε τὰς ἐπιστολάς κατὰ τὴν τοῦ χειρογράφου σειρᾶν, ἀλλὰ δὲν συμπεριέλαβεν οὔτε τὴν τοῦ Downes ἀπάντησιν πρὸς τὸν Κριτόπουλον οὔτε τὴν δευτέραν τοῦ Κριτοπούλου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατρίκιον Ἰούνιον. Ἐχὼ ἀριθμήσει λοιπὸν τὰς ἐπιστολάς I-XV ὡς ἀνωτέρω.

Ἐφεξῆς δημοσιεύω τὰς ἐπιστολάς κατὰ χρονολογικὴν σειρᾶν, ἀλλὰ γράφω πρῶτον τὸν ἀριθμὸν τῆς τοῦ χειρογράφου σειρᾶς.

III.

Τῷ Ἰουλίῳ τῷ βασιλικῷ βιβλιοφύλακι¹

Θαυμάσεις ἴσως ἡμᾶς τῆς μακρᾶς καὶ ἀκαίρου σιωπῆς, καὶ ἀμνηστίαν φι-
λίας ἐγκαλέσεις, οἷδ' ὅτι, καὶ εἰκότως γε' ἐπαγγειλάμενοι γὰρ συνεχῶς γράμ-
ματα πρὸς τὴν σὴν λογιότητα πέμπειν τε καὶ παρὰ ταύτης αἰτεῖν οὐδέπω μέχρη
καὶ τήμερον ἐφάνημεν τὴν ὑπόσχεσιν πληροῦντες· ἀλλ' εἶγε τὰ συμβάντα μοι
ἔγνωσ οὐκ ἂν τοιαῦτα καθ' ἡμῶν κατέγνωσ· νόσῳ γὰρ νεφρίτιδι προσεπάλησα
δεινῇ καὶ πέρα δεινῆς, ἧς ὄψε καὶ μόλις τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι μικρὸν ραϊασθεὶς
καὶ τινος ἀναγκαίας χρείας κατεπειγούσης με, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ νῦν ραστιγράφω
ὑπὸ τῶν νεφρῶν ἔτι ἐνοχλούμενος. γράφω τε καὶ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἀσπά-
ζομαι, καὶ σφόδρα ταύτην ἀξιῶ συγγνώμης τῆς βραδύτητος τυχεῖν. πρὸς τού-
τοις καὶ τινα αἰτήσιν ἤκω παρὰ τῆς σῆς καλοκάγαθίας αἰτήσων, καὶ οἷδ' ὅτι
κατανεύσεις τῇ αἰτήσῃ μου. οὐ γὰρ δίκαιον ἄλλως προσδοκᾶν παρὰ τοιοῦτου
ἐναρέτου ἀνδρὸς καὶ ἐτοιμῶς ἔχοντος τοῖς δεομένοις εὖ ποιεῖν, οἷος ὁ ἐμὸς Ἰ-
οῦνιος ὢν τυγχάνει. ἔστι δὲ ἡ αἰτήσις αὕτη. ὁ τὴν ἐπιστολὴν κομίζων σοι τοῦ
μακαριωτάτου Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίου Κυρίλλου², ἔ-
πειτα οὐκ ἀρκούμενος ταύτῃ τῇ ἀξίᾳ ἔγνω δεῖν καὶ μακρὰν ὁδὸν ἀποδημῆσαι,
ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ εἰ μὴ μόνον ἠνίκα ἐπιστρέψῃ, ἔχη τινα θαυμαστὰ καὶ τεράστια
διηγεῖσθαι τοῖς ἐκεῖσε, ἐφ' ᾧ αὐτὸς θαυμάζεται διὰ ταῦτα, καὶ τοὺς ἀκού-
οντας ἐκπλήττεσθαι, ὡς ἐπὶ ξένους καὶ ἀλλοκότοις ἀκροάμασι.³ ὡς δὲ ταῦτα

1. Ὁ Patric Young (1584-1652), ὅστις ἐχρησιμοποίησε συχνάκις τὴν λατινικὴν μορφήν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (Patricius Junius) ἢ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ (Πατριίκιος Ἰοῦνιος), ἐγεννήθη εἰς τὸ Seaton ἐν Σκωτίᾳ καὶ ἐσπούδασε εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου. Ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν Ὁξφόρδην, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ διωρίσθη ἐφημέριος τοῦ All Souls' College. Ἦτο εἷς ἐκ τῶν πολυμαθεστέρων ἐλληνοστῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ἀργότερον, εἰς τὸ Λονδίνον, διωρίσθη ἀνταποκριτὴς τῆς αὐλῆς πρὸς τοὺς ξένους βασιλεῖς, καθ' ὅτι ἡ λατινικὴ, ἦν ἄριστα ἐγνώριζεν, ἦτο τότε ἡ γλῶσσα τῶν διπλωματῶν, καὶ βιβλιοφύλαξ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πρίγκιπος Henry καὶ τῶν βασιλέων James I καὶ Charles I. Ἐδημοσίευσεν τῷ 1633 εἰς τὴν Ὁξφόρδην «Clementis ad Corinthios epistola prior» κατὰ τὸ χειρόγραφον τὸ ὅποιον ἔφερον ὁ Sir Thomas Roe ἀπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλον Λούκαριν.

Ὡς δεικνύει ἡ ἀλληλογραφία αὐτοῦ, ἦτο φιλέλλην οὐ μόνον ἐν λόγῳ ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργῳ, καὶ προθύμως εἶδεξε φιλίαν καὶ βοήθειαν πρὸς Ἑλληνας φοιτητὰς ἢ πρόσφυγας ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἰδίως ἐβοήθησε πολὺ τὸν Κριτόπουλον, κυρίως ὅταν ἀπέλυσεν αὐτὸν ὁ Αρχιεπίσκοπος Abbot τὸν Ἰούλιον 1623.

2. Ἀφοῦ μνημονεῖ ὁ Κριτόπουλος τὸν Λούκαριν ὡς Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐπιστολῆς ταύτης πρέπει νὰ εἶναι πρὸ τοῦ ἔτους 1620, ὅτε ἔγιγεν ὁ Λούκαρις Πατριάρχης τῆς ΚΠόλεως.

3. Ἡ πληροφορία αὕτη περὶ τοιούτων Ἑλλήνων εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Περὶ αὐτῶν ἔγραψεν ὁ Sir Thomas Roe πρὸς τὸν Abbot «of wandering Greeks there is so great

κατὰ νοῦν ἔθετο, καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν προτροπὴν αἰτήσας καὶ μὴ τυχῶν αὐτὸς ὁ γεννάδας λάθρα ἐκείνου πλοῖον ἐπιβάς, φυγὰς εἰς Ζάκυνθον ὄχρητο, κάκειθεν αὐθις εἰς Βρεταννίαν. εἶτα διὰ ξηρᾶς εἰς Κελτίαν, ἔνθα τεράστια μὲν ὡς αὐτὸς φέτο οὐκ ἔβλεψε, λησταῖς δὲ τερατοδοστέροις περιτυχῶν, πάντων ὧν εἶχεν ἐστέρηται, ἔν' ὅταν ἐπανακάμψῃ ἔχη τὰ αὐτοῦ διηγείσθαι μᾶλλον ἢ τάλ-
λότρια. ἐκεῖθεν δὲ γινώσκων με ἐν Βρεταννίᾳ διάγοντα ἤκε βοηθείας τινὸς δῆθεν παρ' ἐμοῦ τυχεῖν, ὡς δὲ καὶ ταύτης τῆς ἐλπίδος ἤμαρτε... deficit reliqua¹.

IV.

Τῷ αὐτῷ

Ἦκω σοι ἀπολογησόμενος τῆς βραδύτητος καὶ μου δέξαιο τὴν μετάνοιαν, καὶ συγγνώμην διὰ τάρχους πορίσαις καὶ ἀδικήσεις πάντως τὴν ἀλήθειαν ἄλλως ποιῶν, κελεύουσαν ἀφιέναι τοῖς πέλας τὰ ἁμαρτήματα, πόσω μᾶλλον τοῖς φί-
λοις; ἢ δ' ἀπολογία οἶα. ἐπήειν² εἰς τὴν βιβλιοθήκην³ οὐχ ἅπαξ ἢ δὶς, καὶ μὰ τὸν φίλιον ἐμόν τε καὶ σόν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Καὶ μάρτυς ὁ τίμιος Κασαύ-
βοσος⁴, σὺν αὐτῷ γὰρ ἠρχόμενος. τὸ δὲ ζητούμενον ἦν οὐδαμοῦ. ὅτε μὲν τοῦ φυ-
λάττοντος ἀπόντος, ὅτε δὲ αὐτῷ ἐπὶ πράγμασιν ἰδίους ἀσχολουμένου. ὡς δὲ ἐπε-
κείμην αὐτῷ ἐνοχλῶν τε καὶ παρακαλῶν ποτε ταῖς δεήσεσιν, καὶ τὸ ζητούμενον
ἔδωκε ὀψὲ καὶ μόλις εὐρών. ὅπερ ἀναπτύξας, οὐδεμίαν εὐρον μεταξὺ τούτου
κάκεινου τό γε κατὰ τὴν ἐννοίαν, εἰ μὴ που ἐν τοῖς ἀντιστίχοις, ἐκεῖνο γὰρ
μεστὸν τοιούτων ἁμαρτημάτων τυγχάνει δν⁵.

store, that I am forced daily to deny my passports». (J. M. Neale, History of the holy Eastern Church, Alexandria, Τόμος II, σ. 416).

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἔμεινε ἀτελής, ὡς σημαίνει τὸ σημεῖον «deficit reliqua», ὅπερ ἔγρα-
ψεν ὁ ἀντιγραφεύς. Σημειωτέον ὅτι τηρεῖται ἐνταῦθα ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις τοῦ
χειρογράφου, κατὰ τὸ πλεῖστον.

2. Χειρόγραφον: ἐπίτην.

3. Πιθανῶς ἡ Βοδλειανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ὁξφόρδης.

4. Meric Casaubon (1599-1671) ἐγενήθη εἰς τὴν Γενεύην, ἐσπούδασε δὲ πρῶτον εἰς
τὴν Sedan καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου μετετέθη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Isaac Casaubon
(1559-1614), ὁ γνωστὸς φιλόλογος καὶ θεολόγος, εἰς τὸ Eton College καὶ τῷ 1614 εἰς τὸ
Christ Church, Oxford, ὅπου ἔμεινε μέχρι τοῦ 1627. Ἦτο στενὸς φίλος τοῦ Κριτοπούλου,
ὡς ἔγραψεν εἰς τὴν Φιλοθήκην αὐτοῦ (σ. 279): «Metrophani Critopulo, amico conjun-
ctissimo... in diuturnu conversationis et aeterni amoris testimonium».

5. Πιθανῶς ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χρονολογεῖται κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἐν Ὁξφόρ-
δῃ διαμονῆς τοῦ Κριτοπούλου.

XIII.

Τῷ Τλέρω τῷ Τυρνέρω¹

Ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον πιστεύομαι διαγιγνώσκεισθαι, ἂν μὲν ἐκεῖνος στρυφνός καὶ τραχύς, καὶ ἤμιστα τοῖς ἀνθρώποις λυσιτελῶν πάντως καὶ τὸ πρενέγκον ξύλον τοιοῦτον. ἂν δὲ γλυκύς τις καὶ χαρῖεις, οὐκ ἔστιν ὅτι μὴ καὶ τὸ δένδρον εὐθαλές τε καὶ εὐκαρπον εἶναι δοκῇ. οὐκ οὐκ ἄρα χαλεπὸν οὐδὲ τοὺς γεννήτορας ἐκ τῶν παιδῶν ὡσπερ ἐκ καρπῶν καταφανεῖς γίγνεσθαι. οὐδὲ γὰρ δίκαιον, οἶμαι, τέκνον ἀγαθὸν ὄραϊν, μὴ καὶ τὸν τεκόντα τοιοῦτον ὑποτοπάζειν. Ἐγὼ δὲ πολλάκις τὸν υἱὸν σου κατανοήσας καὶ ἕκαστον τῶν τούτου ἔθῶν ὡς οἶδόν τε διερευνήσας, πολλῶν ἡλικιωτῶν ἵνα μὴ λέγω πάντων πολλῶ τῷ μέτρῳ διαφέροντα τοῦτον κατέμαθον οὐκ ἐν παιδείᾳ καὶ εὐμαθείᾳ μόνον (ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις οὐκ ὄσιον οἶμαι τοῦτον τοῖς ἄλλοις παραβάλλεσθαι ὡς μὴ δόξωμεν τῆν τοῦ Ματθίου ἀρετὴν ὑποβιάζοντες), ἀλλ' ὁ μείζων καὶ πλείστον ἐπαῖνου ἄξιον ἐν τῇ τῶν ἔθῶν κοσμιότητι καὶ πάσῃ ἄλλῃ σωφροσύνῃ, ἔτι δὲ καὶ μέγιστον τῇ τῆς εὐσεβείας ἐγγύτητι. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων προτερημάτων τάχ' ἂν τις πολλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτῆς² εὐροὶ φυσικὰ ἰδιώματα τυγχάνοντα, ἀλλ' οὐκ ἐκ προαιρέσεως γενόμενα. Ἡ δὲ περὶ τὴν εὐσέβειαν ἀλήθεια οὐκ ἂν ἄλλη ψυχῇ ἐπιζάνοι, εἰ μὴ ἦν ὁ ἐπουράνιος πατὴρ³ διὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ παναγίου πνεύματος εἴλκυσέ τε καὶ εἰς σωτηρίαν προώρισεν. Τὸν δὲ σὸν καὶ ἐμὸν υἱὸν (ἀγασθεὶς γὰρ αὐτὸν τῆς σεμνότητος υἱὸν μου ἐν Χριστῷ καλεῖν ἠθέλησα) οὐ πόρρω τοιαύτης ἐλπίδος ὄντα θεασά-

1. Ὁ Willian Turner ἦτο πατὴρ τοῦ Matthias Turner, τοῦ στενωτάτου ἐν Ἀγγλίᾳ φίλου τοῦ Κριτοπούλου. Οὐδὲν ἕτερον γνωρίζομεν περὶ τοῦ William Turner, ἀλλὰ περὶ τοῦ Matthias γράφει τὰ ἐξῆς ὁ Henry Savage (Balliofergus or a Commentary upon the Foundation, Founders, and Affairs of Balliol College, Oxford 1668, σ. 119): *Matthew Turner was of this College, from whence he went to be a Tutor in Broadgates Hall, where he became Reader in Physick: upon which account he made one of the Orations in the Natality of Pembroke Colledge... He had skill in the Oriental Languages: He wrote (as he professed to me) all his sermons in Greek. He was Chaplain to the Leiger Ambassador, Viscount Slego in Paris... he dyed about the year 1656*. Εἰς τὴν τοῦ Κριτοπούλου Φιλοθήκην (σ. 299) ἔγραψεν ὁ Ματθίας τὰ ἐξῆς: «τοῦτο ἔγραψε χάριν τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἀνδρὸς Μητροφ. τοῦ Κριτοπούλου, οὗ τῇ εὐσεβείᾳ, πολυμαθείᾳ καὶ φιλανθρωπεῖᾳ πάνυ πολλὰ ὀφείλω, καὶ ταύτην ἔθνηκα... τῆς εὐχαριστείας μου μαρτυρίαν, ὡς ἐπὶ τοιοῦτῳ πατρὶ ἀξιωθεὶς ἐγκαλλωπίζεσθαι. Μαθ. ὁ Τύρνηρος.»

2. Τοῦτ' ἐστὶν τὸ Balliol College, ὅπου ἦσαν οἱ δύο φοιτηταί, καὶ δηλώνει ὅτι χρονολογεῖται ἡ ἐπιστολὴ αὕτη πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1622, ὅτε ἐφυγεν ἀπὸ τὴν Ὁξφόρδην ὁ Κριτόπουλος, πιθανῶς δὲ ἐγράφη τὸ ἔαρ τοῦ 1622, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Τυρνέρου εἰς Λονδίνον διὰ τὰς διακοπὰς αὐτοῦ, ὡς δεικνύει ἡ ἐπιστολὴ XII.

3. Χειρόγραφον: «σωτήρ».

μενος και σε πάντως τῶν ἀγαθῶν εἶναι ὑπολαβὼν ἐτόλμησα δι' αὐτοῦ καιπερ ἀγνωστός σοι τέως τυγχάνων ἀσπασασθαι σε και εἰς φιλιαν οἰκειωθῆναι. οἶδα δὲ ὅτι οὐκ ἀπαξιώσεις, οὐδ' ὡς ξένους και ἐπήλυδας ἡμᾶς περιφρονήσεις εἰ και οὐδὲν ἕτερον. Ἄλλ' οὖν ὡς μὴ μάτην τοιαύτας ἐλπίδας περὶ σου ἔχοντες ἀποδείξης. Ἐμπεδώσεις δὲ τοῦτο οὐκ ἄλλως εἰ μὴ δι' ἀμοιβαίων γραμμάτων. Ἐρρωσο¹.

XII.

Μητροφάνης τῷ υἱῷ²

Πολλὰ εἶχον γράψαι πρὸς τὴν σὴν ἀγχίνουαν, υἱέ μου παμφίλτατε, ἀλλὰ τοῦ καιροῦ κατεπείγοντος, πειράσομαι ἐν ὀλίγοις τὸ χρέος ἀφοσιώσασθαι σοι. Πρῶτον μὲν οὖν ἴσθι τὰ γράμματά σου λυπήσαντα μᾶλλον ἢ εὐφραίνοντα ἡμᾶς, ἀναγγέλλοντά σε νοσοῦντα ἀλλ' οὐχ ὑγιαίνοντα· πλὴν ἀλλὰ φέρε γενναίως, ἡχιστα σχετλιάζων πρὸς τὴν τὰ πάντα ἐφορῶσαν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν, τὴν και τὰ καθ' ἡμᾶς διεξάγουσαν και κυβερνῶσαν πολὺ κρείττων ἢ ὡς ἡμεῖς αὐτοὶ βουλοίμεθα. εὐχαρίστως δὲ και μεθ' ὑπομονῆς ἱκετεῦων αὐτὴν διατέλει περὶ τῆς σῆς ὑγείας. ἔχεις δὲ κάμει συμπράττοντά σοι τὰ πρὸς τὴν ἱεσίαν. οὐ γάρ μοι ἀνεκτὸν μέχρι φιλῶν ρημάτων ἀγάπην ἐπαγγέλλεσθαι σοι, ἀλλὰ σφόδρα σκαιὸν ἡγοῦμαι μὴ και μέχρι πραγμάτων ταύτην προάγειν. Πιστεύω δ' ἀνενδοιάστως τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία θᾶττον ἢ λόγος τὴν ὑγείαν σοι παρασχεῖν. εἶεν.

Περὶ τῶν συστατικῶν ἐκείνων γραμμάτων³, ὧν φῆς, ἔξεις και ὅτου ἄλλου δέη, (μόνον εἰ μὴ ὑπὲρ τὴν ὑμετέραν εἴη δύναμιν). γράφε και μήνυε και τότε ὄψει τὴν ἐμὴν πρὸς σε ἀνυπόκριτον ἀγάπην. πλὴν ἀλλ' οὕτω ἐκοινολογησάμην τῷ ἐπιτρόπῳ σου περὶ τούτων. βουλευσάμενος δὲ ταχέως ἐπιτελέσω τὰ δόξοντα. ἦν πρὸς τὸν ἡμέτερον ὀσιώτατον Φιλόθεον ἐσχεδίασας ἐπιστολὴν διορθωσάμενος (καίτοι γε οὐδεμιᾶς, ἢ πάνυ ὀλίγης ἐδεῖτο τῆς διορθώσεως) πέμπω. Τῆς νόσου ραισας μήνυσον. κισσῷ γάρ τὰ λῶνα περὶ σου ἀκοῦσαι, δηλώσης δὲ μάλιστα τὴν σὴν ἐπάνοδον. αὕτη γάρ μοί ἐστι τὸ τιμαλφέστατον τῶν ἐκ Λονδῶνης ἀγωγίμων. Ἐρρωσο.

¹ Ἐν Βαλιόλ 1622.

Θαργηλιῶνος δεκάτῃ⁴.

1. Ὁ Θέμελης ἐδημοσίευσεν τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, χωρὶς ὅμως τὴν πρώτην παράγραφο, ἐν τῇ «Νέα Σιών» 9 (1909).

2. Ὁ Μητροφάνης πρὸς τὸν Ματθίαν Τύρνηρον εἰς τὸν ἐν Λονδίῳ οἶκον αὐτοῦ.

3. Ὁ Κριτόπουλος ἐζήτησε συστατικὰ γράμματα διὰ τὰ ταξίδια αὐτοῦ.

4. Σημαίνει 10 Ἀπριλίου 1622. Ὁ Θέμελης ἐδημοσίευσεν τὴν προσεχῆ ἐπιστολὴν ὀλόκληρον — κατὰ τὴν σειρὰν αὐτοῦ ἀρ. 4. Διὰ τοῦτο παραλείπω αὐτὴν. Τὸ σπουδαιότερον μέρος αὐτῆς εἶναι τὸ ἐξῆς: «Περὶ τῆς ἐμῆς αὐτόσε ἀφίξεως τοῦτό σοι λέγω. Ὁ αἰδισιμώτατος Ἀρχιεπίσκοπος ἐπέτρεπέ μοι τὴν ἐν Κανταβριγία ἀκαδημίαν θεάσασθαι, ἐκείθεν δὲ εἰς Ὁξωνίαν αὐθις ἐπανακάμψαντά με μεταπέμψεσθαι φησιν εἰς Λονδῶνην.»

IX.

Τῷ περιποθήτῳ μοι υἱῷ εὐτυχεῖν.

Τὴν ἐπιστολήν σου δεξάμενος, φίλον κῆρ, τὴν τε ταύτης ἀκριβεστάτην σύνθεσιν καὶ τὸ τῆς λέξεως κομψὸν καὶ τετορευμένον εἰς τὸ ἀττικώτερον κατανόησας, ἔτι δὲ τὸν Δημοσθενικὸν χαρακτήρα ἐπανθοῦντα ταύτῃ εἰς τέλος, σφόδρα σου τὴν ἀγγίνοιαν ἠγάσθην. Τέως γὰρ οὐκ ἔμελλον ἐν τοιαύτῃ σε ἡλικία ὄντα ἰδὼν νέα καὶ ἀμαζούση, καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν ὅτι χθὲς καὶ πρώτην οὐ πᾶνυ πολὺ τῇ περὶ τὸν ἑλληνισμὸν σπουδῇ σεαυτὸν ἐκδεδικώς οὕτω δαψιλῇ τὸν ἀμητον ἐπεσώρευσας, ὡς οὐδέσιν, ἢ κοιμιδῇ ὀλιγοῖς παραβάλλεσθαι σε. οὐκ οὐκ ἀρα ξένον τι δοκῶ ποιεῖν, τὴν ἀρετὴν σου θαυμάζων, τοῦναντίον μὲν οὖν εἰ δίχα τοῦ προσήκοντος θαυμασμοῦ παρῆλθον τὴν θαυμασίαν σου ἔξιν ἐπὶ τὰ καλὰ εἰκότως ἂν ξένου καὶ ἐκφύλου ἐνεκλήθην ἀγροικισμοῦ. ἀλλ' ὅπως μὴ δόξωμεν σαίνοντες τοῖς ἐγκωμίοις, ἀρκεῖν οἶμαι ταῦτα πρὸς τὸ ἱκανῶς ὑμᾶς παραστήσαι, μὴ πᾶνυ ἀνεράστους τῶν καλῶν εἶναι, μηδ' οὕτως ἀσυνέτους, ὡς μὴ δύνασθαι τὰ καλὰ τῶν μὴ τοιούτων διακρίνειν. εἶεν. Τὰς ὑπερβολὰς τῶν καθ' ἡμῶν ἐγκωμίων, εἰ καὶ ἐπαχθεῖς ἡμῖν οὐσας ἄτε δὴ τὴν ἡμετέραν δύναμιν πολλῶ τῷ μέτρῳ ὑπερβαίνουσας ἀντεῦθεν ἐρυθριᾶν παρασκευαζούσας ἡμᾶς, ὡς μηδὲν ἐγκωμίων ἄξιον ἑαυτοῖς ξυνοιδότας, ὅμως δεχόμεθα πᾶνυ ἀσμένως, τοῦτο μὲν, ὡς ἐξ εὐλικρινοῦς καρδίας προῖσχομένας, τοῦτο δέ, ὅτι προτροπὴ ἡμῖν ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ ἐμπύρευμα τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου γίνοντος, αἰσχυνομένοις ὥσπερ πολὺ κατόπιν τῶν τηλικούτων ἐγκωμίων ἐναπολειφθῆναι ἀνθ' ὧν καὶ συγγνώμης σε ἀξιοῦμεν τῆς ἡδικομένης πίστεως, ὡς φῆς.

¹Περὶ δὲ τῶν ²ἐπιστολικῶν τύπων ἀκούεις ἐν συντόμῳ. ὁ τούτων αὐτοῦργος καὶ πατὴρ περιεστὶν ἔτι τῷ βίῳ (ὄνομα δ' αὐτῷ Θεόφιλος Κορυδαλεύς), οὗ ἀκροατῆς γέγονεν ὁ ἄρτι εἰς Ἀγγλίαν ἀφικόμενος Ἕλληνας, ὁ Νικόδημος, περὶ οὗ σοι εἴρηκα, οὗτος κέκτηται ταύτην τὴν τῶν ἐπιστολῶν μέθοδον τῷ αὐτῷ ³Κορυδαλεῖ φιλοπονηθεῖσαν πολὺ κρείττω ἢς ἐγὼ ἔχω, καὶ ἀσυγκρίτως κρείττω. αἱ γὰρ δευτέραι βουλαὶ σοφώτεραι. βούλεται δὲ διὰ τυπογραφίας κοινήν τοῖς φιλομαθέσι παραθεῖναι. εἰ δὲ

1. Ἐντεῦθεν ἀρχεται τὸ ὑπὸ τοῦ Θέμελη δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα.

2. Ἡ Evro Layton γράφει εἰς τὸ ἄρθρον τῆς «Nikodemos Metaxas, the First Greek Printer in the Eastern World» ἐν τῷ Harvard Library Bulletin, Volume XV No. 2, April 1967, σ. 154-5: «Metaxas edited and perhaps assisted in the printing of two works of his former teacher, Theophilus Korydaleus, Περὶ ἐπιστολικῶν τύπων and Ἐκθεσις περὶ ρητορικῆς... which were printed together with separate title-pages at the shop of William Stansby, London, in 1625. The letter of dedication to written by Nikodemos Metaxas and addressed to John Williams (1582-1650), Bishop of Lincoln.»

3. Χειρόγραφον: «Κορυδαλῶ».

μή, ἰδοὺ ἐντέλλομαι αὐτῷ παρασχεῖν σοι εἰς τὸ ἀντιγράψαι, ἥνικ' ἂν ἐθέλῃς. ἂν μὲν οὖν εἰς Ὁξωνίαν ἀφίκητο, δεῖξον αὐτῷ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, καὶ ἔξεις πάντως. εἰ δὲ εἰς Κανταβριγίαν, ἔτι γὰρ ἀμφίβολόν ἐστι ποῦ μέλλει καταντᾶν, ἂν ἐπιστολὴν γράψῃς τὸν τε τύπον καὶ τρόπον τῆς πέμψεως δηλῶν, πέμψει σοι ἀναμφιβόλως· ἔστι γὰρ τῶν ἐπιεικεστάτων ἀνδρῶν. περὶ δὲ τῆς γραμματικῆς τοιαύτην ἔχω προαίρεσιν. οὐ βούλομαι ἐν τοσαύτῃ μεθέξει τῆς λατινίδος γενέσθαι, ὥστε καὶ λόγους συγγράφειν, ἀλλ' ἢ μόνον εἰς τὸ συνιέναι τὰ τοῖς ἄλλοις γραφέντα¹. Ὅθεν ἀρκέσειν μοι οἶμαι τὴν τοῦ Λιλίου γραμματικὴν², ἣν ἂν ἐθέλῃς εἰς πέρας ἀγαγεῖν τὴν σὴν ὑπόσχεσιν, οὐ μόνον ὅτι τὰ μέγιστα χαριούμενος ἔσῃ, ἀλλὰ καὶ ὀφειλέτην με διὰ παντὸς ἔξεις λίαν εὐχάριστον. οὔτε γὰρ βατράχῳ ἔσῃ οἰνοχοῶν οὔτε εἰς ἀέρα δαίρων. Τὰ τοῦ θείου Χρυσοστόμου ῥήματα τοιαύτης ἐννοίας οἶμαι ἔχεται. ἦσαν τινες ἀντιλέγοντες τῇ παρὰ τῷ ἱερῷ καὶ ἀψευδεστάτῳ εὐαγγελίῳ στενῇ καὶ τεθλιμμένη ἑδῶ. ἐπιχείρημα δ' ἦν αὐτοῖς τόδε· εἰ μὲν οἱ ἐνταῦθα τρυφῶντες εἰς τὸ μέλλον κολασθῶσιν, ἔν ἐν γέγονε, τοῦτ' ἐστὶν ἀντὶ μιᾶς τρυφῆς μία κόλασις. εἰ δὲ κάκεϊ τῶν ὁμοίων τρυφῶν ἀπολαύσωσι, τὰ δύο γέγονεν, οὐδὲν δηλονότι αἱ δύο τρυφαί, ἣ τε ἐνταῦθα καὶ ἡ ἐκεῖσε, οὐδὲν εἰς τιμωρίαν ἐκείνοις ἐγένετο. Νήπιοι καὶ δυστυχέστατοι πάντων ἀνθρώπων, οὐκ ἴσασι ὅτι ἡ μὲν ἐνταῦθα θλίψις βραχεῖα ἐστὶ καὶ σύντομος, ἡ δὲ μέλλουσα διηνεκῆς καὶ αἰώνιος. καὶ ὅτι οὐκ ἔστι τὸν ἐνταῦθα τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν βαδίζοντα τυχεῖν καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. τὰ δὲ περὶ ἀφορισμοῦ οὕτως ἔχει³. ἀφορίζονται τῆς ἐκκλησίας οὐ μόνον οἱ ἐπ' αὐτοφώρῳ ἐπὶ μεγάλοις πλημμελήμασι φωραθέντες, ἀλλὰ καὶ οἱ λάθρα τοιοῦτόν τι τολμήσαντες· οἱ μὲν ὀρισμένως διὰ προστάγματος ἀρχιερατικοῦ ἐκβάλλονται τῆς ἐκκλησίας, οἱ δὲ ἀορίστως ἤγουν· ὅστις ἐστὶν ὁ τόδε πεποιηκῶς ἀφορισμένος ἔστω παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαίρετου Τριάδος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος. εἰ δὲ μετανοήσῃ, συγχωρήσεως τεύξεται. τούτοις τοῖς ῥήμασι ἐκφωνεῖται ὁ ἀφορισμός. εἰ μὲν οὖν οἱ ἀφορισθέντες μετανοήσουσι, εὐγε. τυγχάνουσι γὰρ συγγνώμης. οἱ δ' ἐμμενοῦσιν ἐρίζοντες οὐαὶ αὐτοῖς. δείκνυσι δ' ὁ Θεὸς μετὰ θάνατον σημεῖόν τι τεράστιον καὶ πολλοῦ θαύματος γέμον· οὐ γὰρ ἄπτεται ἡ γῆ τῶν ἐκείνων σωμάτων· μένουσι δὲ σῶα καὶ μέλανα καὶ οὕτως αἰσχρὰ ἰδεῖν, ὥστε φόβον ἐμποιεῖν τοῖς δρῶσι. ζητοῦσι δ' οἱ φίλοι τοὺς ἀδικηθέντας παρ' ἐκείνων, ὑπὲρ ὧν ἐκείνοι ἐδεσμεύθησαν. ἂν μὲν εὐρεθῶσιν ἰλεώσαντες καὶ καταλλάξαντες ἐκείνους τοῖς δεδεμένοις λύονται, εἰ δὲ μὴ εὐρεθῶσιν (ἴσως γὰρ τεθνήκασιν κάκεῖνοι πρὸ τῆς καταλλαγῆς), οἱ συγγενεῖς προσκαλεσάμενοι

1. Ἐντεῦθεν πληροφοροῦμεθα, ὅτι μετὰ καθυστέρησιν πέντε ἐτῶν εἰς τὴν Ὁξφόρδην ἤρχισεν ὁ Κριτόπουλος νὰ μανθάνῃ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν.

2. Ἐνταῦθα τελειώνει τὸ ὑπὸ τοῦ Θέμελη δημοσιευθὲν μέρος.

3. Περὶ ἀφορισμοῦ βλέπ. τὴν ἕκτην ἀπόκρισιν πρὸς τὸν Γῶδον ἐν I. N. Καμίρη: «Ἡ Ὁμολογία κτλ.» σ. 29-30.

τὸν κατὰ χώραν ἐπίσκοπον καὶ τῶν ἱερέων οὓς ἂν ἐθέλωσιν, ἱερουργοῦσιν ἐν τῷ ναῷ ὅπου ὁ ἀφωρισμένος τέθιαπται τὸ κυριακὸν δεῖπνον, εὐχὰς τε ἄριστα συντεθημένους ἐπαναγνόντες τῷ νεκρῷ σώματι, διαλύεται τοῦτο ὡς καὶ τὰ λοιπὰ σώματα τῶν ἀποικομένων, κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας Θεός. τοιαῦτα ἐγὼ ἐώρακα μέχρις ὀκτώ, καθ' ὄλον μου τὸν βίον.

Ὁ σὸς ἐξ ἀγάπης πατήρ¹.

VII.

Υἱέ μοι περιπόθητε,

Πολλῶν καὶ ἄλλων ἀπουσία καὶ χωρισμὸς τῆκει με καθ' ἐκάστην, οὐχ ἤττον δὲ καὶ ἡ σοῦ τοῦ ἐκ μέσης ψυχῆς φιλουμένου μοι, οἶμαι δὲ καὶ φιλοῦντος. οὕτω γὰρ κάτοχος ἐγενόμην τῇ πρὸς σε στοργῇ, ὡς οὐκ ἔστιν ὅτε διάγω ἄνευ τοῦ μεμνησθαι τοῦ φιλάτου μοι Μαθθίου. Ἀλλὰ πρὸς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας μὴ νομίσης ταῦτ' εἶναι ἀγγλικά κομπλιμέντα, ἅπαγε. πλείστου γὰρ δέω, ἦτοι σοὶ ἢ ἄλλῳ τῷ τῶν φίλων οὕτω προσφέρεσθαι, ὥστ' ἄλλα μὲν λέγειν ἄλλα δὲ ἐνὶ φρεσὶ κεύθειν. πῶς γάρ; ὥσπερ τῷ τοιοῦτῳ ἀπεχθάνομαι² ὅπως ἀίδαο πύλαισιν. ἀλλὰ τί ταῦτα πρὸς σε τὸν πολλακίς ἡμῶν τε καὶ τῆς ἡμετέρας πρὸς τοὺς φίλους εἰλικρινείας πειραθέντα; εἰεν περὶ τῆς μαρτυρίας³ οὐδεὶς νῦν λόγος ὡς ἔοικεν. εἰ μὲν οὖν περὶ τοῦ ἱερομονάχου ἢ βραδύτης, οὐ πάνυ διαφέρει. εἰ δὲ βούλεσθε, ἔστω οὕτως.

Μητροφάνης Κριτόπουλος μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. εἴτε οὖν οὕτως, εἴτε ἄλλως, σπουδάσατε ταχέως μοι ταῦτα πεμψθῆναι, δέομαι.

Ἐρρωσο. ὁ ἐξ εὐνοίας πατήρ σου, καὶ τὰ ἐξῆς.

1623 Ἐκατομβ. 8η ἱσταμένου
ἐν Λεμβήθῃ⁵.

1. Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς φαίνεται, ὅτι ὁ Κριτόπουλος ἦτο εἰς τὸ Λονδίνον καὶ ὁ Τύρνηρος εἰς τὴν Ὁξφόρδην, ὅθεν συνάγεται ὅτι ὁ Κριτόπουλος ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν μετὰ τὸ Νοεμβρίου 1622 καὶ τοῦ Ἰουλίου 1623. Τὸ ὅτι δὲ ὁ Κριτόπουλος ἀρχίζει νὰ μανθάνῃ τὴν λατινικὴν δευκνύει ὅτι πιθανῶς πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ἡ ἐπιστολὴ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐν Lambeth διαμονῆς αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐξ Ὁξφόρδης, δηλαδὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 1622 ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1623. Τοῦτο συμφωνεῖ μὲ τὸ συμπέρασμα τῆς Engo Layton (μν. ἐργ. σ. 144), ὅτι ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς, κατὰ τὸν Κριτόπουλον, «ὁ ἄρτι εἰς Ἀγγλίαν ἀφικόμενος», «must have gone to England about 1623 or, at the earliest, towards the end of 1622».

2. Χειρόγραφον: «ὄμως».

3. Ὁ Κριτόπουλος γράφει ἀπὸ τὸ Lambeth πρὸς τὸν Τύρνηρον εἰς τὸ Balliol Κολλέγιον εἰς τὴν Ὁξφόρδην καὶ ζητεῖ πληροφορίας περὶ τῆς τοῦ Κολλεγίου συστατικῆς ἐπιστολῆς, διὰ τὴν ὅποιαν εἰς τὰς προσεχεῖς ἐπιστολάς (XIV καὶ XV) εὐχαριστεῖ τοὺς Βαλλιολίτας καὶ τὸν διευθυντὴν τοῦ κολλεγίου John Parkhurst.

4. Χειρόγραφον: «ἱερομόναχος».

5. 1623 Ἰουνίου 8.

XIV.

Τοῖς Βαλιολίταις¹

Ἐπ' ἀληθείας ἔργον ὑμεῖς ἐποιήσατε λίαν τῇ ὑμετέρα χρηστότητι προσῆκον. τὸ μὲν γὰρ παρόντας φίλους μόνον περιποιεῖσθαι καὶ ἀσπάζεσθαι, κοινὸν πάσαις φυλαῖς τε καὶ ἔθνεσιν, τὸ δὲ καὶ ἀπόντων τούτων μεμνηθῆσθαι καὶ φροντίζειν ὅπως ἂν ἐκείνοις βοηθῆσαι δυνασθῶμεν παντὶ τρόπῳ, λίαν σπάνιον μοι δοκεῖ, καὶ παρὰ μόνους τοῖς παιδείας μετέχουσι, καὶ ἡθῶν ἐλευθέρων εὕρισκόμενον. ἐγὼ δὲ παρ' ὑμῖν οὔτε παρὼν ἄπειρος ἐγενόμην τῆς ὑμετέρας ἐπιεικειᾶς καὶ εἰλικρινοῦς εὐνοίας, καὶ νῦν ἀπόντα με τῷ σώματι μόνον (τῇ γὰρ ψυχῇ οὐδέποτε ἀπέστην ὑμῶν, οὔτ' ἀποστήσομαι, κἂν μάλα πολλὰ μεταξὺ οὐρέα τε σκίοντα θάλασσά τε ἤχηεσσα), πάντας κοινῇ προνοεῖσθε ὅπως ἐπικουρίας τινὸς καὶ ἐφοδίου με ἀξιώσατε, ὃ δὴ καὶ πεποιθήκατε πέμψαντες τὴν ἀξιόπιστον ὑμῶν μαρτυρίαν², κάμοι πολλοῦ γε ἀξίαν ὡς πλεῖστον μοι διαφέρουσιν. ὅσης οὖν εὐφροσύνης καὶ ἡδονῆς αἰτία μοι αὕτη ἐγένετο, οὐχ οἶόν τε ἐκφράσαι. Καὶ γὰρ ἤμην ἀνώμενος καὶ σφόδρα αὐτὸς ἐμαυτῷ ἐπετίμων, ὅτι μὴ εἰς μνήμην ἦκέ μοι παρ' ὑμῖν διατρίβοντι ταύτην αἰτήσας, ἀλλὰ καὶ τοῖς φίλοις πολλάκις κατ' ἐμαυτὸν ἐμεμψάμην (χρὴ γὰρ ἀληθεύειν πάντοτε καὶ πανταχοῦ), ὅτι μὴ συνεβουλευσάντό μοι περὶ τούτου. ὑμεῖς δὲ τῇ συνήθει πρὸς με φιλία φθάσαντες κατηλλάξατέ με ἐμαυτῷ καὶ οἷς ἤδη ἐμεμψάμην. ἡ γὰρ τῆς ζημίας ἀνάκτησις λήθην ἀπεργάζεται τῆς ἀπ' ἐκείνης ἀθυμίας. πόση τοίνυν χάρις παρ' ἐμοῦ ὀφείλεται ἢ πῶς οὐ σκαιὸς ἐγὼ δόξαιμι ἐκλαθόμενός ποτε τῆς τηλικαύτης ὑμῶν εὐεργεσίας. ἀλλ' αἰδοῦμαι νῆ τὴν Ἀδράστειαν φίλους μόνους ρήμασι μὴ καὶ ἔργοις τὴν χάριν ὁμολογεῖν. δεινῇ δὲ ἀνάγκῃ τὴν προθυμίαν ἀναστειλας, εἰ καὶ μὴ εἰς τέλος, καθάπερ οὐδὲ ποταμοῦ ρυθμὸν ἐπιφράγματα πολλὰ τέλεον ἀναστέλλη, ἀλλ' ὅσον ἂν συσχεθῆ, οὗτος ἀθρόος ἐκχυθεὶς κρείττων τῶν εἰργόντων γενόμενος πᾶσαν ἀνεπλήρωσε τὴν ὁρμὴν. ἀλλ' ὅπως μὴ με κομπάζοντα οἰηθῆτε, φίλτατοι, μηδέ τι ἀνάξιον ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ ὑποτοπήσητε, πεπειρᾶσθαι γὰρ ὑμᾶς οἶμαι, εἰ καὶ μηδενὸς ἄλλου τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ γε εἰλικρινείας καὶ ἀπλότητος, καὶ τῶν ἀκατηλεύτων ἡθῶν ἀρκούντως. εἰ δὲ ὁ Θεὸς ἐπιτρέψει πάντως καὶ ἄλλοτρόπως.

Νυνὶ δὲ φίλοι καρδίηθεν φιλοῦντες καὶ φιλούμενοι, τῆς προτέρας πρὸς με καλῆς διαθέσεως μὴ μεταβληθῆητε, κἂν τι παρὰ προσδοκίαν ἐμοῦ πέρι πύσσεσθε, μὴ ταραχθῆτε. ΦΙΛΕΙ γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ πράγματα ἄλλως ἀποβαίνειν ἢ ὡς ἡμεῖς βουλοίμεθα. ἡ δὲ τὰ πάντα ἐφορῶσα πρόνοια δοῖη τὰ καθ' ἡ-

1. Οἱ «Βαλιολίται» εἶναι οἱ καθηγηταὶ καὶ φοιτηταὶ τοῦ κολλεγίου «Balliol».

2. Ἡ «μαρτυρία» εἶναι ἡ συστατικὴ ἐπιστολή, ἡ μνημονευθεῖσα εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν (VII). Ἐντεῦθεν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ παρούσα καὶ ἡ προσεχὴς ἐπιστολὴ πρέπει νὰ χρονολογῶνται Ἰουλίου 1623.

μᾶς σχεῖν τὴν εἰς τὸ κρεῖττον μετάβασιν. ἵνα μὴτ' αὐτοὶ ἔνοχοι ὦμεν δρῶντες τὰ τῶν ἀεικέων, μὴθ' ἄς οἱ φίλοι περὶ ἡμῶν εἶχον ὑπολήψεις ψευδεῖς ἀποφανῶμεν, περὶ ὧν ἀξιοῖ πάντας ὑμᾶς συνεύξασθαι μοι, καὶ τὰ κρεῖττον' αἰτῆσαι πρὸς τοῦ Μεγαλοδώρου Θεοῦ, ᾧ καὶ τὸς ἐντυγχάνων περὶ ὑμῶν οὐ διαλείπω, δι' οὗ καὶ ἔρρωσθαι πάντας ὑμᾶς εὐχομαι καθ' ἑκάτερον τὸν ἄνθρωπον.

XV.

Τῷ Ἰωάννῃ Παρχουρστίῳ¹.

Πολλάκις μὲν καὶ ἄλλοτε δαψιλῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐπεδείξω πρὸς ἐμὲ τὴν ἐνυπάρχουσάν σοι χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν, (διδάσκαλε αἰδέσιμε). Καὶ γὰρ οὕτω μοι εὐμενῶς ἐχρήσω ξένῳ καὶ ἀγνώστῳ σοι ὄντι, καὶ τοσαύτης ἐπιμελείας ἠξιώσάς με, ὥστ' αἰδοῦμαι καθ' ὑπερβολὴν μὴ δυνάμενος ἀξίας σοι χάριτας ἀποδοῦναι. τίς γὰρ σύγκρισις μεταξὺ λόγων τε καὶ πραγμάτων, σὺ μὲν πράγματι τὴν εἰς ἐμὲ φιλίαν καὶ στοργὴν ἀπεδείξω, ἐγὼ δὲ ψιλοῖς καὶ μόνοις ρήμασι (κἂν οὐκ εἰς τέλος οἶσω μέχρι χεῖλεων μόνον τοὺς φίλους ἀμείβεσθαι, εἰ μὴ καὶ ἔργῳ τὴν ὄρεξιν παραστήσαι). Εἶθ' ἢ μὲν τιμιότης σου καὶ ἀπόντος μου μέμνηται καὶ προνοεῖται, ὅπως ἂν ἀγαθὸν τι ποιήσῃ μοι, ὥστε προθύμως καὶ τὴν ἀξιόπιστον καὶ ἀξίολογον μαρτυρίαν ἀπέσταλκας τοῦ ἡμετέρου σεμνοτάτου φροντιστηρίου², ἐγὼ δὲ ἀναισθητῶν ἔσομαι διηνεκῶς ὡς μὴ ἐθέλειν εἰ μὴ κατὰ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ γοῦν τό γε εἰς ἡμετέραν ἦκον δύναμιν χάριν ἀναποδιδόναι, ὡς ἀγροῖκον τοῦτο καὶ κομιδῆ σφέτλιον. Ἀλλά, πολυμαθέστατε διδάσκαλε, νῦν μὲν εὐμενῶς δέξαιο τὰς διὰ γράμματος χάριτας, εὐκαιρίας δὲ γενομένης πάντως καὶ τὰς δι' ἔργου σοι οἴσομεν, οὐκ ἐγὼ μόνος ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν φίλων. παρὰ πᾶσι γὰρ κατάδηλον ποιήσω τὴν ὑμετέραν πρὸς με εὐνοίαν καὶ πατρικὴν στοργὴν. Ἐρρωσο³.

1. Ὁ John Parchurst (1564-1639) διωρίσθη «Master» (Διευθυντής) τοῦ Balliol κολλεγίου τὸν Φεβρουάριον 1617. Προηγουμένως ὑπῆρχε ἐφημέριος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Abbott. Henry Savage (μν. ἔργ. σ. 126). Ὁ Κριτόπουλος περιγράφει αὐτὸν ὡς «a man of singular learning, Gravity, and Piety, frequent in preaching and vigilant in the Government of this Colledge», ἐνῶ ὁ John Evelyn (Memoirs I:17) τὸν κατηγορεῖ ὡς ὑπεύθυνον «for the extraordinary remissness of discipline» ἐν τῷ Βάλλιολ.

2. Βλέπ. ἀνωτέρω, ἐπιστολὴ XIV, ὑπόσημ. 2.

I.

Μητροφ. τῷ Δουναίῳ¹.

Ἐπειδὴ οὐποτ' ἀντέγραψας πρὸς ἡμᾶς δηλῶν αὐτὴν τὴν ρητὴν τῆς σῆς ἀφίξεως, τὴν ἡμῖν ἐρασμίαν, καὶ ὀσημέραι προσδοκῆσιμον, ἀλλὰ γοῦν νῦν ἀποκριθῆναι σε ἀντιβολῶ περὶ ὧν γράφω, ἀναγκαίως οὔσης τῆς ἀποκρίσεως. Ἐλλην τὶς τῶν συμπατριδῶν καὶ εὐγενῶν² ἄρτι εἰς Ἀγγλίαν ἀφικόμενος μαθήσεως ἕνεκα ζητεῖ τὸν διδάξοντα τοῦτον φιλοσοφίαν τε καὶ πᾶσαν ἄλλην λογικὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην, ἐν τῇ πατρῴᾳ φωνῇ, ἐπειδὴ τῆς λατινίδος οὐδαμῶς ἐποίει. ἡμῖν δὲ περὶ τούτου διασκεψαμένοις (λέγω δὲ τῷ πολυμαθεῖ Οὐάτθῳ³ κάμοί), οὐδεὶς σου βελτίων κατεφάνη. κἂν μὲν ἡ περὶ τούτου ἐπιμέλεια οἷστί σοι δοκεῖ, εὖγε, ἠτύχησαμεν καὶ οὐκ εἰς μάτην αὐτῷ ἢ μακρὰ καὶ διαπόντιος ἐκείνη καὶ κινδύνων ἀνάπλευς ὁδοιπορία. κείσεται δὲ σοι παρ' ἐκείνου οὐ μέχρι ψιλῶν μόνων ρημάτων καὶ ψόφων χάρις, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον αὐτῆ προβήσεται, οἶδασι γὰρ οἱ Ἕλληνας ὅπως καὶ τίσι τοὺς εὐεργέτας ἀμείβεσθαι δεῖ. εἰ δὲ τοῦτό σοι ὀγκῶδες διὰ τε τὸ γῆρας καὶ τὰς πολλὰς φροντίδας, ἀλλὰ γοῦν μνηστεύσοιο τὸν διδάξοντα. τίνοι γὰρ πλέον δώσομεν εἰδέναι τὰς τῶν παιδῶν γνώμας τε καὶ διαθέσεις τοῦ σφῶν αὐτῶν πατρός, τί δαί; οὐχὶ πάντων τῶν αὐτόθεν γλαφυρῶς ἐλληνιζόντων σὺ πατὴρ καὶ τροφός; οὐκοῦν σοι τῷ μᾶλλον ἄλλων εἰδῶσι τοὺς ἱκανοὺς πρὸς τοῦτο, τὴν περὶ τούτου φροντίδα ἐπιτρέπομεν. Ἐγὼ γὰρ πλὴν τοῦ σοφωτάτου Κουμβρίου⁴, τοῦ τῶν Τριαδιτῶν ἐταίρου, (περὶ τῶν ἀκριβῶς ἐλληνιζόντων φημί), οὐδενὶ τῷ ὤκειώθην. ἐπεὶ ἄπαξ ὡς οἶσθα

1. Ὁ Andrew Downes (1549-1625) ἦτο Ἐταῖρος (Fellow) τοῦ κολλεγίου Ἀγ. Ἰωάννου εἰς τὸ Cambridge, καὶ ἀπὸ τὸ 1585 Βασιλικὸς Καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς. «When he entered St. John's the Greek language had been almost forgotten and lost in the society, and the study of it was revived by Downes and his pupil John Bois». (Dictionary of National Biography V σ. 1297). Ὁ Κριτόπουλος γράφει πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸ Λονδίνον, ὡς δεικνύει ἡ ἐπομένη ἐπιστολή.

2. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἕλλην οὗτος ἦτο ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς, καίτοι δὲν ἐφοίτησεν αὐτὸς τελικῶς εἰς τὸ Καίμπριτζ, ἀλλὰ ἔμεινεν εἰς τὸ Λονδίνον. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγομεν ἐξ ὧν γράφει ὁ Κριτόπουλος πρὸς τὸν Ματθίαν Τύρνηρον (Ἐπιστ. ΙΧ τοῦ χειρογράφου) «ἂν μὲν οὖν εἰς Ὀξωνίαν ἀφίκητο... εἰ δὲ εἰς Κανταβριγιαν... ἔτι γὰρ ἀμφιβόλον ἔστι ποῦ μέλλει καταστᾶν...».

3. Ὁ Richard Waitts ἦτο φίλος τοῦ Κριτοπούλου καὶ τῷ ἔδωκε τὴν Φιλοκαλίαν τοῦ Ὀριγένοῦς τῇ 29 Νοεμβρίου 1623 (βλέπ. Θ. Μοσχονά: Kritopoulia ἐν Analecta II, 1962).

4. Ὁ Thomas Comber (1575-1654) ἦτο Ἐταῖρος καί, ἀπὸ τὸ 1631, Διευθυντὴς τοῦ κολλεγίου τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰς τὸ Cambridge. «He was skilled in the Hebrew, Arabic, Coptic, Samaritan, Syriac, Chaldee, Persian, Greek, and Latin Languages, and he had besides a colloquial Knowledge of French, Spanish, and Italian» (D.N.B.). Ὅταν ἐπισκέφθη τὸ Cambridge τὸν Ὀκτώβριον 1622 ὁ Κριτόπουλος, ὑπέγραψε ὁ Comber τὴν Φιλοθήκην αὐτοῦ (σ. 44).

τῇ ὑμετέρᾳ παρέβαινον ἀκαδημίᾳ. μέμνημαι δὲ καὶ τινος νεανίου, (Ἀντώνιος δ' ὄνομα τούτω, ἢ δ' ἐπωνυμία Δέθ ἦτοι θάνατος), ἐκ τῆς Πεμβρούκου οἰμαι αὐλῆς, ἱκανῶς τῆς ἐλληνίδος εἰδήμονος. εἶτ' οὖν ἐκείνον, εἶτε τοῦτον ἢ πρὸ τῶν ἄλλων αὐτὸν σὲ τὸν κορυφαῖον καὶ χοράρχην δῆλωσον ἡμῖν ἐν βραχεῖ, ἵνα τὸν μαθησόμενον πρὸς ὑμᾶς πέμψωμεν.

ὁ τῆς σῆς σεμνότητος ἐραστής
καὶ θαυμαστής

Μητρ. ὁ Κρ.¹

II.

Τῷ γνησίῳ γένεσίν τε καὶ παιδείῳσι ἐλληνι
Μητροφάνει τῷ πάνυ ὁ ἐλληνιστῆς Ἀνδρέας
χαίρειν τε καὶ εὖ πράττειν

Ἡ ἐπιστολή σου, φίλτατε, ἀπροσδόκητος προσπεσοῦσά μοι, μεγάλην, εὖ ἴσθι, προσέβαλεν ἡδονήν, πῶς γὰρ οὐ; συνετῶς οὕτως καὶ φιλικῶς γεγραμμένη. ὅτι δὲ οὐκ ἀπεκρίθην παραχρῆμα μηδεμίαν ἀναβολὴν ποιούμενος Οὐάτθω τῷ πολυμαθεῖ, ἴσθι τὴν αἰτίαν γενομένην τὴν ἄφνω παραπεσοῦσαν ἀσχολίαν τινά· ἐμελλον δὲ ἀντιγράφειν καὶ ἐπιμελὲς ἦν, εἰ σὺ μὴ ἔφθης μετ' οὐ πολὺ. Καὶ ἅμα οὐκ ἐδυνάμην στοχάσασθαι τῆς σῆς διανοίας ἐκ τῶν ἐκείνω συνεσταλμένως δεδηλωμένων, ὡς αὐτὸς τὴν γνώμην διεσάφησας ὕστερον, ὥστ' οὐ μεταμέλει μοι τῆς ὑπερθέσεως, ὅτι ἐξεκάλεσα τὴν ἡδίστην μοι παρὰ σου γεγραμμένην ἐπιστολήν, ἥς ὡς ἔοικεν ἡμαρτον ἂν παραυτίκα γράψας. καὶ ταῦτα μὲν αὐτῇ φησὶν ὁ θεῖος Πλάτων. περὶ δὲ τῆς δεήσεως ἥς ἐποίησω, καὶ τοῦ εὖ γεγονότος μειρακίου, ὃ μοι συνέστησας, πείσθητι καὶ αὐτῇ ἐμὲ καὶ ἄλλην ἡντιανοῦν σοι χάριν πρόθυμον ὄντα καταθέσθαι. ἄτοπον γὰρ ἂν ποιεῖν δοκίμην, εἰ τοὺς βαρβάρους τε καὶ ἀφυστέρους καθ' ἐκάστην ἡμέραν ρυθμίζων καὶ συγκροτῶν, τοὺς ἐκ μέσης ἐλλάδος ὀρμωμένους φυσικὴν τινα διάθεσιν καὶ οἰκειότητα πρὸς τὴν διάλεκτον ἔχοντας τὴν πάτριον, εὐφυεῖς ὄντας, οὐκ ἂν ἡδέως δεξαίμην². ἐὰν οὖν πέμψῃς τὸν νεανίαν, ἰσχυρίζομαι μὲν οὐ, τὸ μέλλον γὰρ ἀδηλον, πέπεισμαι δὲ σφόδρα σὺν Θεῷ εἰπεῖν, αὐτὸν ἀποδείξειν ἐν ὀλίγῳ ἴσα τῷ ἐμῷ Δημοσθένει φράζοντα. Φθόνος ἀπέστω καὶ νέμεσις τῷ οὕτως ὑπερηφάνῳ ἐπαγγέλματι. τοῦτο δὲ βούλομαι λέγειν. ἐλπίζω τὸν μαθητὴν καθαρῶς τε καὶ

1. Πιθανῶς ἡ ἐπιστολή χρονολογεῖται Αὐγούστου 1623, ἀφοῦ ἡ ἐπομένη (Αὐγούστου/Σεπτεμβρίου 1623) εἶναι ἀπάντησις πρὸς αὐτήν.

2. Αἱ λέξεις αὗται δευκνοῦσι τὴν φιλικὴν καὶ φιλέλληνα διάθεσιν τῶν Ἀγγλων Ἑλληνιστῶν, ὅπως ὁ Andrew Downes.

ἀστικῶς ἀποφανεῖν λαλοῦντα· φιλέλλην γὰρ ἐκ παιδὸς καὶ φιλαθηναῖος ὢν τυγχάνω, καθὼς οἶσθα. τὸ δὲ γῆρας σὺ μὲν ὀρθῶς ὑπονοεῖς. πολλὰς γὰρ ἔχει δυσχερείας ἢ ἡλικία. ἀλλ' ἐγὼ τηλικούτος ὢν κατὰ Νέστορα οὐκ ἐπιτρέπω γῆραϊ λυγρῷ ἔτι μοι νοῦς ἔμπεδος ἔστι. περὶ δὲ τῶν φροντίδων, προφασίζη γὰρ καὶ ταύτας, ὑπέχω μὲν πλείονας τῶν ἀναγκαίων. ἐγὼ δὲ κατὰ Πίνδαρον τὸ σὸν συμφέρον ὑπέρτερον πρᾶγμα ποιοῦμαι τῆς ἐμῆς ἀσχολίας, καίτοι σχολῆ πρόσσεστί μοι πλέων ἢ θέλω, ὡς ἔφη Προμηθεὺς τῷ Καυκάσῳ προδεδεμένος. ὑπὲρ δὲ τῶν τεχνῶν τῶν σχολικῶν, ἄς βούλει τὸ μειράκιον ἐπιτηδεύειν, τὴν μὲν διαλεκτικὴν φημι δεῖν σπουδάζειν ἰκανῶς καὶ μετρίως, ρητορικοὺς δὲ λόγους διαφερόντως, προσλαβεῖν δὲ καὶ φιλοσοφίας ὅσον χρήσιμον· τὸ γὰρ περισσὸν οὐκ ἀσφαλές. ἐν δὲ μοι δοκεῖς παραλείπειν ἐν τοῖς γράμματιν οὐ διακρινῶν πότερον οἶει δεῖν αὐτὸν ἐν τισι τῶν φροντιστηρίων διαιτᾶσθαι κοινωνῶν ὄντα τῶν συσσιτίων, ἢ πῶς ἄμεινον εἶναι σοι δέδοκται. ὅρα δὲ καὶ τοῦτο ὑποδύσκολον ὄν. εἴτ' ἂν ἀξιοῖς ἐμὲ διδάσκειν τὸν συμπατρίδην νεανίσκον, ὥσθ' ἔλληνίζειν δύνασθαι παρ' ὄντιναοῦν, ὅτι γὰρ οἷός τ' εἰμὶ κατεργάζεσθαι τοῦτο σὺ φῆς, πειράσομαι γοῦν ὅση δύναμις. αὐτὸς δ' ἔστιν ἀδαήμενος οἶμαι τῆς τε τῶν λατίνων φωνῆς καὶ τῆς ἡμεδαπῆς γλώττης. χρῆ δὲ κοινήν τινα καὶ μέσην ὑπάρχειν φωνήν, ἧς ἐπαίοντες ἀμφοτέρω μέλλομεν ἀλλήλοις συνέσεσθαι. οὐ γὰρ δήπου δι' ἑρμηνευτοῦ μεσοῦντος ὁμιλήσομεν. τοῦτο δὲ οὐ παραιτούμενος τὴν ἐπιμέλειαν, ἣν αἰτεῖς· ἀπορῶ ἀλλὰ ζητῶν τὴν παρά σου λύσιν τῆς ἐμῆς ἀπορίας. εἰκότως γὰρ τοῦτο ζητεῖν ἐμοὶ δοκῶ σχεδὸν δὲ καὶ αὐτὸς προλαβὼν οἶδα τὴν ἐπίλυσιν. δηλονότι γὰρ ὁ νεανίσκος οὐ παντελῶς ἄπειρος ὢν τυγχάνει. πῶς γὰρ ἂν. ἀλλ' ἤδη μεμάθηκεν ἄμωσ γέ πως ἔλληνίζειν. προσμαθεῖν δὲ βούλεται ἄς ἀριθμεῖς τῶν ἐπιστημῶν. ἐγὼ δὲ ἡλίθιος ἦν τοῦτο ἀπορῶν. περὶ μὲν δὴ τῆς ἐντεῦξέως τοσοῦτον εἰρῆσθαι, καὶ μὴ θαυμάσης τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐπαγγελίας. ἢ δ' ἄφικτις ἐμῇ καὶ ἐπιδημία πρὸς ὑμᾶς, ἣν προσδοκῆσιμον εἶναι φῆς, ἔτι ἀμφίβολός ἐστι, καὶ οὐδὲν ἦν εἰρημένον μοι ρητῶς εἰς τοῦτο τὸ μέρος πρὸς τὸν βέλτιστον Οὐατθον, εἰ μὴ περὶ τῆς ἐτοιμασίας καταγωγίου, ἐὰν ἄρα ἔλθω. τοῦτο δὲ ἡμελε συμβῆσεσθαι τοῦ φιλανθρωποτάτου ἡμῶν ἀνακτος τοῦ γάμου ἐπιτελεσθέντος¹, ὃν ἤλπισα μὲν προτοῦ τελεσθῆσεσθαι, ἔτι δὲ τηλικούτου πράγματος, ὅπερ εἰδέναι σὲ νομίζω κρεμαμένον (φιλεῖ γὰρ τὰ τοιαῦτα σπεύδειν βραδέως) οὐδὲν ἐστὶ μοι παγίως βεβουλουμένον περὶ τῆς ὁρμῆς. καὶ τοῦτο δήλωσον αὐτῷ δέομαί σε, καὶ ἀντιβολῶ καὶ ἱκετεύω, ἵνα μὴ μάτην ὑπὲρ ἐμοῦ κοπιάσῃ. καὶ ἐπειδὴ νῦν οὐκ ἐγχωρεῖ γράφειν πρὸς αὐτόν, τέως παράδος αὐτῷ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς ἐντεθειμένης, ἣν ἔδειξά σοι ποτέ. τὰ τοιαῦτα γὰρ

1. Ἐμελλε τότε ὁ πρίγκιψ Charles νὰ νυμφεῖται μίαν πριγκίπισσαν τῆς Ἰσπανίας. Ἄλλ' αἱ διαπραγματεύσεις διὰ τὸν γάμον ἐβράδυνον. Τὸν Ἰούλιον 1623 ἐπετεύχθη συμφωνία, ἀλλὰ τελικῶς ὁ γάμος ἐματαιώθη, μετὰ τὴν τοῦ πρίγκιπος ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1623. Τοῦτο ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ ὀρίσωμεν ὡς χρόνον τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἔτος 1623.

ποθεῖ, ἐφ' ὧτε μέντοι πάλιν ἀποδοῦναι. ἀντί πολλοῦ γὰρ οὐκ ἂν ἀπολέσαιμι. γράψω δὲ καὶ πρὸς αὐτόν, ἐὰν καιρὸν λάβω. Ἐρρωσο. Βοηδρομιῶνος ἔνη καὶ νεῆ¹ αὐτίκα δὲ μάλα γὰρ ἀντέγραψα πλὴν ὅτι ἠπόρουσαν γραμματοφόρους.

Περὶ δὲ τῶν ἀναλωμάτων οὐδὲν ἔγραψα, δηλώσεις γὰρ δηλονότι πῶς καὶ πόθεν χορηγηθήσονται.

VI.

Ὁ ἄστοργος πατήρ τῷ φιλοστόργῳ υἱῷ,
εὖ πράττειν.

Δίς που καὶ τρεῖς γεγραφέναι πρὸς ἡμᾶς φής, ὃ τέκνον, καὶ τῶν ὁμοίων μὴ ἀντιτυχῶν ἀνιωμένῳ ἔοικας. ἐγὼ δὲ εἰ μὲν πρὸς ἄλλον ἦν τὸν λόγον ποιούμενος, τάχ' ἂν καὶ μακρᾶς ἀπολογίας ἐδεήθην, πρὸς σέ δὲ τὸν υἱὸν τὸν φίλτατον οὐ πολλῶν δεηθήσομαι. ἐκεῖνο δὲ καὶ μόνο ἐρῶ, ὅτι οὕτω χαλεπῶς ἤνεγκας τὸ μὴ διὰ χρόνου σε ἀσπάσασθαι, ὡς οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἄτλας τὸν οὐρανὸν βαστάζων, ὃ δὲ καὶ μᾶλλον ἡμῶν καθήψατο, ὅτι καὶ ἀστοργίας παρά σου διωκόμεθα, ὃ καινὸν ἄκουσμα, ἐγὼ πρὸς σε ἄστοργος Ματθία, ὃ ἀπ' ἀρχῆς εἰλικρινῶς ἀγαπήσας, καὶ εἰς τέλος ἀγαπήσειν ἐπαγγειλάμενος, τί μὴ καὶ μανίας ἐγκαλούμεθα παρά σοι; καὶ ὡς ἡμῖν αὐτοῖς δυσμενεῖς καὶ ἐπίβουλοι; καὶ εἰ πρὸς σε ἄστοργος, πρὸς ἄλλον εὖστοργος γενοίμην; ἀλλ' ἦν ὡς ἔοικε τὰ παρ' ἄλλων ἡμῖν ἐπενεχθέντα δυσχερῆ, καὶ ἀνυπόστητα, ἱκανὰ ἡμᾶς ἀνιάσαι, εἰ μὴ καὶ σὺ προσηνιάσας σοῖς κερτομίοις ἔπεσιν. ὃ ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων; ἀλλὰ τούτων μὲν πέρι εἰ χρόνου ἠύπορου, καὶ πλείω ἂν ἔγραψα, ἐπεὶ δὲ ὁ καιρὸς κατεπείγει, τοῦ καλοῦ ἀγαθοῦ νεανίου Κλέτωνος ἐπισπεύδοντος, ἐκεῖνο μόνον τελευταῖον ἐρῶ ἢ γράψον ἐν τάχει θεραπεύων ὃ ἐπήγαγας τραῦμα, ἢ ἀνιάσω σε πικρότερον. Ἐρρωσο.

Ὁ παρά σου ἀδίκως ἐπ' ἀστοργίᾳ διαβαλλόμενος
Μ. Ι. Κριτόπουλος.

Ἐν Λονδόνῃ 1623
Ποσειδεῶνος δευτέρα
ἰσταμένου.²

VIII.

Υἱέ μου ἀγαπητέ,

Τέως μὲν ἐλπίσιν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐτρέφομεν, τοῦ καὶ αὔθις ὄψεσθαι τὴν ὕμε-

1. Κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Κριτοπούλου «Βοηδρομιῶνος» σημαίνει Αὐγούστου. Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐπιστολῆς λοιπὸν εἶναι 31 Αὐγούστου 1623. Ἐὰν ὁμως (κατ' ἄλλο σύστημα) σημαίνει Σεπτεμβρίου θὰ εἶναι 30 Σεπτεμβρίου 1623.

2. 2 Δεκεμβρίου 1623.

τέραν υϊότητα. τὸ γὰρ μὴ πάνυ ταύτης ἀποσχοινοσθῆναι¹, ἀλλ' ἐγγύς σου καὶ ἐν μεθορίοις διατρίβειν, οὐ μετρίως ἡμᾶς ἔτερπε. Νυνὶ δὲ ἐπιταγὴν πληροῦντες δεσποτικὴν, ἀνάγκη πάντως ἡμᾶς τῆς εὐθὺ Ἑλλάδος ἔχεσθαι², καὶ τοιοῦτου πράγματος στερηθῆναι, λέγω δὴ τῆς σῆς παρουσίας. Πλὴν πεπεισμένος εἰμι τὴν τοιαύτην στέρησιν μηδαμῶς δι' ὄλου ἔσεσθαι, οὐ γὰρ μόνον τὸ συνεχῶς αὐτοψεῖ βλέπειν τοῦθ' ἔνωσις, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον τὸ διὰ γραμμάτων ἀλλήλοις συγγίνεσθαι. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ τοῖς σωματικὰ φρονουῖσιν ἀρμόσειεν, τοῦτο δὲ τοῖς ἡδὴ ταῦθ' ὑπερναβεβηκόσι καὶ τι πνευματικώτερον καθορᾶν δυναμένοις, ὅλον ἐμὲ πρὸς σαυτόν διὰ πολλῶν κατανενοηκέναι σε οὐκ οὐκ ἀμφιβάλλω. Τὸ δὲ γε νῦν ἔχον ἀντιβολῶ, καὶ σφόδρ' ἀντιβολῶ σε, υἱέ μου περιπόθητε, εἰ τὴν ἐπαγγελίαν³ εἰς πέρας ἤγαγες, πέμψοις ἢ σπουδῆς ἔχεις, εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ γοῦν τὰς ἐπιστολάς πάντως καὶ τὴν ταχίστην, δηλῶν ἅμα πότε καὶ τὴν ἐπαγγελίαν πληρώσεις. εἰ μὲν γὰρ οἶόν τε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τάχα τὰ τῆς ἀποδημίας ὑπερθήσομαι τούτου καὶ μόνου ἔνεκα. τοσοῦτον ἐφίημι ταύτης. Φθά- νοις οὖν ἦτοι πέμπων ἢ δηλῶν γέ τοι.

ὁ σὸς δλως

M. I. ὁ Κριτόπουλος.

Ἐν Λονδῶνῃ, 1624.

Μουνηχιῶνος δευτέρα
ἰσταμένου.⁴

1. Χειρόγραφον ἀποσχοινοσθῆναι».

2. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἔλαβε προσφάτως ὁ Κριτόπουλος γράμματα ἀπὸ τὸν Λούκαριν, κελεύοντα αὐτὸν ἐγκαταλείπειν τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἐπιστρέψαι εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὰς πληροφορίας τοῦ Sir Thomas Roe τῆς 24 Ἰανουαρίου 1624, ὅτι ὁ πατριάρχης «hath taken order to write into Holland, France, and divers other parts to recall this straye steepe» (Negotiations of Sir Thomas Roe, London, 1740, σ. 213)· μὲ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πρὸς τὸν Roe τῆς 23 Ἰουνίου 1624, ὅτι ὁ Κριτόπουλος «in February or March last came into mee, and told mee, that he was resolved them speedily to go home by sea» (αὐτόθι, σ. 251)· καὶ μὲ τοὺς λόγους τοῦ Κριτοπούλου πρὸς τὴν Ἑταιρείαν Παστόρων καὶ Καθηγητῶν τῆς ἐν Γενεύῃ Ἐκκλησίας τῆ 6 Ὀκτωβρίου 1627, ὅτι «comme il estroit prest de s'embarquer pour retourner en Grèce, il receut lettres du patriarche par lesquelles il lui anjoignoit de voir aussi les églises et academies d' Alemagne». (E. Legrand, Bibliographie Hellénique [du XVIIème siècle. Τόμος V, σ. 206).

3. Δὲν γνωρίζομεν τί υπέσχετο ὁ Τύρνηρος πρὸς τὸν Κριτόπουλον, πιθανῶς ὁμοίως μερικὰ βιβλία.

4. 2 Μαρτίου 1624.

X.

Τῷ υἱῷ

Τὸν μὲν λέοντα ἐκ τοῦ ὄνου φησὶν ἢ παροιμία, τὸν δ' ἐλέφαντα ἐκ τῆς προβοσκίδος, ἐγὼ δὲ προσθήσω ὅτι καὶ τὸν καλὸν Τ. (ὕρνερον) ἐκ τῆς θαυμαστῆς συνθέσεως τῶν ἐπιστολῶν διαγιγνώσκομεν. τοσοῦτον γὰρ κράτος ἐπ' αὐτοῖς ἦρω, ὡς μικροῦ σοι πάντας ἠττάσθαι τοὺς ὄπουσοῦν ἐπὶ τούτῳ φιλοτιμουμένους. Φθόνος ἀπέστω καὶ πάσα θωπείας ὑπόληψις. ἐγὼ γὰρ ἄ φρονῶ περὶ σου, ταῦτα καὶ φθέγγομαι. εἶεν. Εἰ καὶ ὕστερόν τι ἐφάνη ἐμποδῶν τῆς ἐμῆς ἀποδημίας, ἀλλ' οὐδὲν οὕτως ὡς ἡ σὴ ἐπαγγελία, αὕτη γὰρ ἐπέισέ με μέχρι τοῦ πάσχα ὑπερθέσθαι τὴν ὁδοπορίαν.¹

Ἀντιβολῶ οὖν σε μὴ τὰς τοσαύτας ἐλπίδας ἡμῶν ματαιώσης, μὴ πρὸς τῆς φιλίας αὐτῆς, τρεῖς γὰρ ἡμέρας ἢ τέτταρας μετὰ τὸ Πάσχα² ἀδύνατόν με περαιτέρω ἐνθάδε διαμεῖναι. ὅτι δὲ ἀμείψομαί σε τοῦ πόνου καὶ τῆς προθυμίας οὐκ ἀμφισβητέον.

ὁ πατὴρ δέκην φιλῶν σε
Μ. ὁ Κριτ.

XI.

Μητροφάνης τῷ υἱῷ

Υἱέ μου φίλτατε, ἀσπάζομαί σε καρδιάθεν.

Ἡ παροῦσά μου ἐπιστολή καὶ ἀνιάσει καὶ τέρψει σε εὖ οἶδα, τὸ μὲν, ὅτι νόσφ περιέπεσα δεινῇ καὶ πέρα δεινῆς, ὅφ' ἤς τρεῖς πρὸς ταῖς εἴκοσιν ἡμέραις κλινοπετῆς ἐγενόμην ὑπὸ ἰατροῦς τελῶν, τὸ δέ, ὅτι νῦν χάρις τῷ Κυρίῳ μου Ἰησοῦ Χριστῷ ὅτι τῇ ἐκείνου φιλανθρωπία ἔρρωσα, καίπερ εἰς ἔτι νοσηλούμενος ὡς μὴ δύνασθαι με ὀρθῶς γράφειν τὰς γραμμάς, ὡς ὀρθῶς. Ἀλλὰ σου σφόδρα δέομαι εὖξασθαι τῷ Θεῷ ὑπὲρ ἐμοῦ· εἶεν. Τῷ κυρίῳ Χριστοφόρῳ³

1. Βλέπ. ἀνωτέρω ὑποσημείωσιν 3 τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς.

2. Τῷ 1624 τὸ Πάσχα ἐν Ἀγγλίᾳ συνέπιπτε τῇ 7 Ἀπριλίου. Ἐπομένως ἡ ἐπιστολή αὕτη πρέπει νὰ χρονολογηθῇ Μαρτίῳ 1624, τοῦθ' ὅπερ συμφωνεῖ μὲ τὸ ὅτι τὴν ἔγραψεν ὁ Κριτόπουλος ὡς ἀπάντησιν πρὸς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Τυρνῆρου πρὸς τὴν προηγουμένην ἐπιστολήν.

3. Ὁ Χριστοφόρος Ἀγγελος, ὡς εἶναι γνωστόν, ἦτο μοναχὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐφθασε τῷ 1608 εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τῷ 1610 εἰς τὸ Balliol Κολλέγιον τῆς Ὀξφόρδης, ὅπου διέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ὁ Anthony Wood ἔγραψεν, ὅτι «he did very good service among the young scholars in this University that were raw in the Greek tongue». (Athenae Oxonienses, London 1691, σ. 618). Τῷ 1624 ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Λονδίνον «πῶνος Χριστοφόρου τοῦ Ἀγγέλου Ἑλληνοσ, περὶ τῆς ἀποστάσεως τῆς Ἐκκλη-

χρείαν ἔχοντι τοῦ μεθερμηνεύοντος τὸ αὐτοῦ πονημάτιον εἰς τὴν λατινίδα, εἰ
 συναντιλήψη, καλῶς ποιήσεις, εἴτε διὰ σαυτοῦ, εἴτε δι' ἄλλου τῶν φίλων.

Ὁ σὸς ἐν πᾶσι

Μ. ὁ Κριτόπ.

σίας καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἁμαρτίας», λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ὁποῦ ἐξεδόθη τὸ ἴδιον
 ἔτος, περὶ τῆς ὁποίας γράφει ὁ Κριτόπουλος ἐδῶ. (Βλέπ. περαιτέρω: Στεφάνου Ι. Μακρου-
 μιχάλου: Χριστοφόρος "Ἄγγελος, Ἀθήναι 1957, σ. 235 καὶ 241). Εἶναι βεβαίως δυνατὸν
 νὰ χρονολογῆται ἡ ἐπιστολὴ αὕτη Ἀπρίλιον-Ἰούνιον 1624. Ἐὰν εἶναι ὀρθόν τοῦτο, ἐξηγεῖ-
 ται ἐπίσης ὅτι ἀνέβαλε ὁ Κριτόπουλος τὸ ταξίδιον του ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν πρὸς τὴν Γερμανίαν
 λόγῳ «νόσου δεινῆς» αὐτοῦ, ὅταν «τρεῖς πρὸς ταῖς εἴκοσιν ἡμέραις κλινοπετῆς» ἐγένετο.
 Τελικῶς ἔφθασεν εἰς τὴν Γερμανίαν τῇ 27 Ἰουλίου 1624. (Βλέπ.: Ι. Ν. Καρμίρη, Μητρο-
 φάνης Κριτόπουλος κτλ., Ἀθήναι 1937, σ. 177). Ἄλλ' εἶναι ὁμοίως δυνατὸν νὰ χρονολογῆ-
 ται ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐνωρίτερον, κατὰ τὸ 1623.

Μετροφ. τῷ Δεναίῳ.

Ἐπειδὴ εἴσοι ἀνέγραψαι πρὸς ἡμᾶς διὰ
 αὐτῶν τῶν ἐλλῶ τῆς σπῆς ἀφίξεως τῶν ἡμῶν ἐ-
 ρασμάτων, καὶ δομηθεῖσαι προσδοκῆσαι ἀπὸ γού-
 νῶν ἀσπερδῆναι σε ἀνελθὼν περὶ τῶν γραμμά-
 τωναίων εἴσοι τῆς ἀσπερδῆσως. Ἐμὲ τις ἔ-
 σπαξιδῶν καὶ σὺ γὰρ ἀρῶν ἀπὸ Ἀσπῆς ἀφ-
 ἰκάνους μαθησῶν ἔνικα ζῆλα τοῦ διδάξοντα τῶ-
 τον φιλοσοφίαν καὶ καὶ τῶν ἡμῶν λογικῶν τε-
 τῆναι, καὶ ὁμοίως, ἐν τῇ καὶ παλαιᾷ φωνῇ
 εἰδῶν τῆς λαλίδος ἑδαιμῶν εἴσοι, ἡμῶν δὲ
 περὶ τῆς διασπερδῆσως (πῶς δὲ τῶν σο-
 λυματῶν εἴσοι καὶ ἡμῶν) εἴσοι σε (καλῶν καὶ
 εἴσοι, καὶ μὲν ἡ σπῆς τῶν ὁμοίως διὰ
 σοι δομῶν, σὺ γὰρ, ἡνελχῆσαι καὶ σπῆς καὶ
 ἀνελθῶν ἡ μανερῶν καὶ διασπερδῆσως ἐν τῇ καὶ
 ἀνασπερδῆσως ἀσπερδῆσως, καὶ εἴσοι καὶ ἡμῶν
 εἴσοι καὶ ἡμῶν μόνων εἴσοι, καὶ ἡμῶν κα-
 ρῆσως, ἀπὸ καὶ εἴσοι εἴσοι ἀντὶ προσδοκῆσαι, εἴσοι
 εἴσοι γὰρ οἱ ἡμῶν εἴσοι καὶ τῶν τῶν ἀσπερδῆ-
 σως ἀφίξεως εἴσοι, εἴσοι δὲ τῶν εἴσοι εἴσοι
 ἀπὸ τῶν γούνων, καὶ τῶν πομῶν φωνίδας, ἀπὸ
 εἴσοι μανερῶν τοῦ διδάξοντα, τῶν γὰρ καὶ πῶν
 εἴσοι οἴδοι καὶ τῶν παιδῶν γούνων καὶ ἡμῶν

Διαδοχῆς, τῆς σφαιρῆς αὐτῶν παῖδος, τῆς δὲ ἑξήκοντα
 ἑξαεταίου προλαφρεῖς ἐμνηστεύων οὐ παλαιῆς ἢ
 ῥεφῆος, οὐδὲ σοὶ τῶν μῶρων τ' ἄλλων οἰδοῦν τῶν
 ἰανῶν περὶ τῶν, τῶν περὶ τῶν φορτίδων ἐστὶν
 πορῆν. Ἐξ ἡ δὲ πάλιν τῶν σφαιρῶν Κερθεῖς
 τῶν τ' ἱαδῶν ἴταρος (περὶ τ' ἀνεῖβω ἐμνη-
 στεύων φησὶ) ἔδεικτο ἐκτάδην. ἑστὶν ἄρα
 ὡς αἶσα τῶν ἑμῶν ἀξίωμα ἀναδύμια μέρη
 δεῦν ἰανῶν νεανῶν (Ἀλκίνοιο δ' ὄνομα τῶν, ἢ δὲ
 ἀκρῆν. Δὲ ἢ τοὶ ἡνάτος,) ἐν τῶν περιβόλων
 αἴθρα αὐτῶν, ἰανῶν τῶν ἐμνηστεύων ἐδύμια. ἔστι
 ἰανῶν, ἔστι τῶν ἢ περὶ τ' ἄλλων αὐτῶν τοῦ πορ-
 φῆος, ἢ χορῆς, δὲ ἰανῶν ἢ ἐν βραχέ, ἢ
 τῶν μαθησῶν περὶ ἑμῶν ἀξίωμα.

ὁ τῶν οὐκ ἀνεῖβω ἐμνη-
 στεύων Μιτῆς ὁ Κ.